

*Mevrouw de Rector Magnificus
Beste collega's, studenten, vrienden en familie*

1. WAAR IS DE RECHTSSTAAT?

Wáár is de rechtsstaat?

De democratische rechtsstaat was de afgelopen tijd volop in het nieuws, maar is tegelijkertijd ook steeds meer uit beeld verdwenen. Alle seinen staan inmiddels op rood. Volgens de internationale Rule of Law Index wonen op dit moment meer dan 6 miljard mensen in een land waar de rechtsstaat het afgelopen jaar is verzwakt.¹ En volgens de onderzoekers van V-Dem waren er in 2025, voor het eerst in twintig jaar, meer autocratieën dan democratieën. Hiermee is wereldwijd het niveau van de democratie weer terug op het niveau van 1985.² Deze golf van rechtsstaat-erosie heeft inmiddels een groot deel van de wereldkaart overspoeld: van Polen en Hongarije tot het Verenigd Koninkrijk en de Verenigde Staten. Ook in ons land laten de Toeslagen-affaire en de gas-crisis in Groningen zien dat een nette rechtsstaat-op-papier nog heel iets anders is dan een sterke rechtsstaat-in-de-praktijk.³ Deze ontwikkeling heeft niet alleen ingrijpende politieke en maatschappelijke gevolgen, maar roept ook vragen

---

1 Zie <https://worldjusticeproject.org/news/wjp-rule-law-index-2024-global-press-release>. Zie WJP 2025 voor de meest recente cijfers.

2 Nord e.a. 2025.

3 Commissie Kinderopvangtoeslag 2020; Staatscommissie Rechtsstaat 2024.

op over de manier waarop wij als wetenschappers de rechtsstaat bestuderen:

- Kijken we wel naar de juiste dingen?
- Praten we wel met de goede mensen?
- Stellen we wel de goede vragen?

Er zijn boekenkasten vol geschreven over de rechtsstaat, maar ondanks al deze studies hebben we de groeiende trend van rechtsstaat-erosie nog niet goed kunnen verklaren; laat staan kunnen tegenhouden. In de meeste studies gaat het om de vraag: *wat* is de rechtsstaat? Wat is, bijvoorbeeld, het verschil tussen een dikke en een dunne definitie van de rechtsstaat? Of wat zegt de trias politica over de verhouding tussen de drie staatsmachten? In deze oratie zal ik laten zien dat we voor een goed beeld van de rechtsstaat een ander perspectief nodig hebben: niet *wát* is de rechtsstaat, maar *wáár* is de rechtsstaat?

Bij discussies over de rechtsstaat is onze blik in de eerste plaats gericht op Den Haag. Afgelopen najaar vond de derde succesvolle editie plaats van de Week van de Rechtsstaat. Een vast onderdeel hiervan is het Rondje Rechtsstaat: een open dag voor het brede publiek. Daar hoort dit kaartje bij (Figuur 1).

Figuur 1 Rondje Rechtsstaat

- 1 **Kabinet van de Koning:** Korte Vijverberg 3
- 2 **Nationale ombudsman:** tafel op de Plaats
- 3 **Raad voor de rechtspraak:** Kneuterdijk 1
- 4 **Raad van State:** Kneuterdijk 20
- 5 **Autoriiteit Persoonsgegevens:** Lange Voorhout 7
- 6 **Algemene Rekenkamer:** Lange Voorhout 8
- 7 **Eerste Kamer:** Kazernestraat 52
- 8 **Hoge Raad:** Korte Voorhout 8
- 9 **Pels Rijcken/landsadvocaat:** Bezuidenhoutseweg 57
- 10 **Tweede Kamer:** Prinses Irenepad 1

Bron: <https://weekvanderechtsstaat.nl/rondje-rechtsstaat>

Dit plaatje symboliseert ons conventionele perspectief op de rechtsstaat. Op de website lezen we: ‘De hoofdrolspelers in de rechtsstaat rollen de rode loper voor iedereen uit tijdens het Rondje Rechtsstaat.’⁴ De onderliggende boodschap is duidelijk: het huis van de rechtsstaat staat in Den Haag. Alles en iedereen die ertoe doet, kun je vinden binnen één vierkante kilometer rond de Hofvijver: bij de Tweede Kamer, de Hoge Raad en de Raad van State. Er waren ook een paar activiteiten buiten Den Haag, maar ook hierbij ging het vooral om rechtbanken en gerechtshoven.

In deze oratie wil ik graag een andere kant van de rechtsstaat laten zien. Nederland kent van oudsher een breed maatschappelijk middenveld met talloze vrijwilligersorganisaties, belangengroepen en burgerinitiatieven. Ik zal vandaag laten zien dat veel van deze organisaties een sleutelrol vervullen bij de dagelijkse invulling van de democratische rechtsstaat. De rechtsstaat krijgt niet alleen vorm en inhoud aan het Binnenhof of aan de Kneuterdijk, maar ook in Lombok, in Overvecht en in talloze andere buurten, wijken, en maatschappelijke organisaties door het hele land. Mijn stelling vandaag luidt daarom: voor een beter zicht op de rechtsstaat moeten we onze aandacht niet alleen richten op Den Haag, maar moeten we ook kijken naar de vele maatschappelijke organisaties en instellingen in de tussenruimte tussen overheid en burgers. Dit noem ik de ‘maatschappelijke rechtsstaat’.

---

4 Zie <https://weekvanderechtsstaat.nl/rondje-rechtsstaat>.

Deze stelling zal ik verder uitwerken in drie stappen:

1. Ik zal eerst laten zien dat we te maken hebben met een dubbele rechtsstaat-crisis. Er is niet alleen sprake van institutionele rechtsstaat-erosie, maar ook van maatschappelijke rechtsstaat-erosie.
2. Vervolgens zal ik het concept van de maatschappelijke rechtsstaat verder uitwerken. En ik zal laten zien dat maatschappelijke organisaties een sleutelrol vervullen bij zowel het begrijpen als het bestrijden van rechtsstaat-erosie.
3. Ten slotte zal ik een nieuwe agenda schetsen voor onderzoek, onderwijs en beleid.